

CZY KLIMATEM MOŻEMY TŁUMACZYĆ JEDNĄ Z NAJWIĘKSZYCH TRAGEDII POLSKI - ROZBIORY? [POLEMKA]

"Okres w którym wystąpiło małe zlodowacenie był obfity w procesy, które znacząco wpłynęły i zmieniły stosunki społeczne, polityczne, gospodarcze europejskich organizmów państwowych. Rzeczpospolita Obojga Narodów ucierpiała wówczas na wielu płaszczyznach" - pisze dr Sławomir Listkiewicz w polemice do artykułu redaktora Jakuba Wiecha „Klimatyczny rozbiór Polski. Jak zmiany klimatu doprowadziły I Rzeczpospolitą do upadku”.

Autor artykułu „Klimatyczny rozbiór Polski. Jak zmiany klimatu doprowadziły I Rzeczpospolitą do upadku” sformułował odważną tezę, **redukując przyczyny upadku I Rzeczpospolitej do ochłodzenia klimatycznych**. Odważną tym bardziej, że historycy **nie są zgodni**, w jakim stopniu zmiany klimatyczne związane z małą epoką lodową (MEL) spowodowały katastrofę gospodarczą, co w konsekwencji wpłynęło na **upadek Rzeczpospolitej Obojga Narodów**[\[1\]](#) (RON).

Badania nad rekonstrukcją procesów klimatycznych na terenach obecnej Polski wskazują, że w okresie XV – XIX w. faktycznie **nasiliły się zjawiska charakterystyczne dla kontynentalnej strefy klimatycznej**, co stanowiło jakościową zmianę w stosunku do pierwszej połowy 2 tysiąclecia naszej ery[\[2\]](#). Różnice polegały m.in. na tym, że występowały chłodniejsze zimy (o ok. 1,5-3°C) w stosunku do warunków współczesnych oraz cieplejsze lata (średnio o ok. 0,5°C). Średnioroczne temperatury były ok. **0,9-1,5°C niższe niż obecnie**. Jak widać nie były to bardzo duże różnice w stosunku do warunków dzisiejszych i nie powinny one wpłynąć w sposób destrukcyjny na okresy wegetacyjne roślin uprawnych, powodując zapaść produkcji rolnej RON. Warto odnotować jest również to, że MEL występowała na znaczącym obszarze Europy i jej skutki dotyczyły większości krajów europejskich. Tereny RON nie były wyjątkiem. Warto zatem prześledzić **najważniejsze zdarzenia**, które miały miejsce w okresie XVI-XVII wieku na terenie RON i innych krajów Europy, zarówno w sferze zmian klimatycznych, jak i społecznych, gospodarczych i politycznych. Wówczas obraz stanie się pełniejszy, ukazując kompleksowo skalę **dramatu ówczesnej Polski**.

W obszarze klimatycznym - nie wdając się w niuanse dotyczące aktywności słonecznej, promieniowania kosmicznego, procesów atmosferycznych, geologicznych - MEL oznaczała **ogólne obniżenie poziomu temperatur**, mroźniejsze zimy, przednówki, na niektórych obszarach Europy również zmniejszenie opadów. Z pewnością istotny negatywny wpływ wystąpił **w Skandynawii**, powodując duże zaburzenia w produkcji rolnej oraz ograniczając możliwości połowów ryb, tym samym zwiększając skłonność do poszukiwania dostaw żywności z innych krajów. **Władcy Szwecji wybrali drogę podbojów militarnych**, atakując między innymi RON, czy angażując się w wojnę 30-letnią toczącą się głównie na terenie dzisiejszych Niemiec. W konsekwencji Szwecja przejęła kontrolę nad **szeregami miast portowych Bałtyku**, tworząc **pas transmisyjny w transporcie towarów** w kierunku północnym i projekcji siły militarnej w drugą. Wojny te miały przede wszystkim charakter

grabieżczy, zatem prowadziły do ruiny krajów atakowanych.

Zmiany klimatyczne wpłynęły także na gospodarki innych państw Europy. W początkowym okresie zmniejszyła się wydajność produkcji rolnej skutkująca wzrostem cen, wywołując następnie procesy **konsolidacji obszarów rolnych**, specjalizację, ukierunkowanie na handel (tutaj dominowali kupcy holenderscy), pojawienie się **nowych, wydajnych metod produkcji rolnej**. Dotychczasowy system gospodarczy, oparty na feudalizmie zaczął się rozsyptywać, a w jego miejsce wyłonił się system burżuazyjny. Dla RON pierwszy okres oznaczał wzmocnienie swojej roli, jako dostawcy zbóż od Europy Zachodniej, przy wzrastającej rentowności eksportu spowodowanej wzrostem cen żywności na rynkach europejskich. **Jednakże zmiany strukturalne gospodarek zachodnioeuropejskich doprowadziły w konsekwencji do spadku cen oraz zmniejszenia się popytu na import z RON.**

W zakresie zjawisk gospodarczych dotyczących RON, które wówczas występowały można wskazać zarówno te, które jawią się jako pozytywne oraz te o negatywnym charakterze.

Do **pozytywnych** bez wątpienia należy rozwój eksportu do krajów Europy Zachodniej. Trwało to do około połowy XVII wieku, przy czym podstawowymi produktami eksportowymi była żywność (zboże, mięso, towary leśne). Czynnikiem pozytywnym był również **dodatni przyrost naturalny**, który został zatrzymany przez wielkie epidemie z połowy lat 50-tych XVII wieku, będące skutkiem wyniszczających wojen. Szacuje się, że liczba ludności RON w pierwszej połowie XVIII wieku uległa zmniejszeniu o ok. 1/3 w stosunku do pierwszej połowy wieku XVII.

Wśród zjawisk **negatywnych** należy przede wszystkim wymienić oparcie eksportu na monokulturze zbożowej, na rzecz której tworzone były olbrzymie majątki ziemskie funkcjonujące w dużym stopniu dzięki pańszczyźnianej pracy chłopów wykorzystujących mało wydajne metody upraw. Gospodarstwa te często lokowano w odległych południowo-wschodnich krańcach RON, co podnosiło koszty transportu. **Wielkie fortuny magnackie powstawały kosztem pauperyzacji średniej szlachty i chłopstwa.** Rola mieszczaństwa, rzemiosła i przemysłu była marginalizowana. Procesy te doprowadziły do pogłębiającego się rozwarstwienia ekonomicznego społeczeństwa, wywołującego narastające nierównowagi i napięcia.

Spadki cen towarów rolnych w drugiej połowie XVII wieku, powodujący **obniżenie rentowności** realizowanej przez polskich eksporterów, kompensowany był zwiększaniem obciążeń pańszczyźnianych, zwiększaniem obszarów zajętych pod uprawy oraz wielkości produkcji rolnej, **podnoszenie poziomu obciążeń pańszczyźnianych chłopów** na rzecz możnowładców. W konsekwencji następowało dalsze obniżanie cen.

Dla poprawności analizy i wyciąganych wniosków niezbędne jest również odniesienie się do znaczenia produkcji rolnej i jej eksportu w ramach RON. Otóż RON była wówczas największym producentem zbóż w Europie. Jednakże większość tej produkcji trafiała na rynek wewnętrzny. Eksport nieznacznie przekraczał 5% łącznej produkcji rocznie. **Okolo 75% konsumowane było przez ludność wiejską.** Z punktu widzenia krajów Europy Zachodniej, import zaspakajał okolo **2% zapotrzebowania.** Kluczowe było natomiast to, że import z RON zapewniał utrzymanie równowagi rynkowej, a zaburzenia w imporcie prowadziłyby do niedoborów podaży, wzrostów cen, głodu. Znaczenie tego źródła żywności zwiększało się także w okresach nieurodzajów, czy natężenia skali działań wojennych.

W tych okolicznościach ukuto przekonanie, że **RON jest spichlerzem Europy.** W strukturze eksportu ogółem RON, zboża miały **niecałe 10% udziału**^[3]. Zatem zmiany, które zaistniały na tym rynku opisane powyżej nie miały decydującego znaczenia dla gospodarki kraju. Problemem mogło być jednak to, że dotyczyły warstwy osób najuboższych, dysponujących największą władzą, co wpływało na ich postrzeganie otoczenia, decyzje i działania.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na ogólną sytuację gospodarczą był **kryzys monetarny**, spowodowany napływem z krajów zachodnich monety gorszej jakości (o zmniejszonych zawartościach kruszcu, co było spowodowane koniecznością finansowania wojen). Inflacja monet zachodnich spowodowała konieczność obniżenia zawartości kruszcu w monetach polskich, co **negatywnie wpłynęło na stosunki handlowe i kredytowe wewnątrz kraju**. Skutki tych procesów zaczęły być odczuwalne od lat 20-tych XVII wieku. W obszarze polityki pieniężnej wystąpiły także zjawiska o charakterze endogenicznym: w celu finansowania wydatków na prowadzenie wojen szwedzkich zaczęto bić miedziane szelągi oraz obniżono zawartość srebra w złotówkach, co spowodowało **dewaluację waluty oraz wysoką inflację**.

Dominująca rola możnowładców i jej skupienie na niskowydajnym rolnictwie opartym na pańszczyźnie, spowodowała powolne tempo urbanizacji i rozwoju nowoczesnego rzemiosła i przemysłu. Polskie ośrodki miejskie, zwłaszcza po **wyniszczających wojnach drugiej połowy XVII wieku**, znacznie odstawały od miast Europy Zachodniej. W końcowym okresie RON w miastach mieszkało zaledwie około 10% społeczeństwa^[4].

Wreszcie, w obszarze politycznym i geopolitycznym wystąpiły zdarzenia mające ogromny wpływ na funkcjonowanie państwa, jego integralność terytorialną, zdolność do samostanowienia. Można do nich zaliczyć okres wojen szwedzkich (trwający od połowy XVI do połowy XVII wieku). **Ich skala, długotrwałość, rabunkowy charakter w dużym stopniu przesądziły o zrujnowaniu instytucji państwa oraz gospodarki**. Należy również wziąć pod uwagę, że głównym szlakiem handlowym umożliwiającym masowy eksport towarów z RON była Wisła z głównym portem w Gdańsku. Najazdy szwedzkie znakomicie odcinały polskich eksporterów od tej drogi.

Poza wojnami szwedzkimi, RON doświadczyła także **wojen rosyjskich** obejmujących wschodnie i południowo-wschodnie tereny RON trwające przez większość XVII wieku, **powstań kozackich**, w tym Chmielnickiego, **wojen z Turcją** z pierwszej oraz drugiej połowy XVII wieku. W konsekwencji tych wojen, RON utraciła Inflanty i wschodnią Ukrainę. Wojny RON ze Szwecją pozwoliły **Prusom** na przekształcenie się w królestwo i szybki rozwój potęgi militarnej. W przyszłości Prusy stały się jednym z rozbiorców RON. Destrukcyjną uległa infrastruktura instytucjonalna państwa, która już w okresie poprzedzającym była niewydolna. **Król nie dysponujący armią** wyniszczoną na skutek długotrwałych wojen, a także jako konsekwencja struktury sił zbrojnych RON w ogóle, nie był w stanie realnie rządzić na całym terytorium.

Kolejnym czynnikiem wpływającym na rolę i znaczenie RON w Europie były **wielkie odkrycia geograficzne**, które zmieniły przebieg tradycyjnych połączeń handlowych, kierując centrum zainteresowania państw Europy Zachodniej ku szlakom morskim kosztem lądowych dróg euroazjatyckich przebiegających przez tereny polskie. Wymiana handlowa oraz eksploatacja nowych kolonii zamorskich doprowadziły do szybkiego wzrostu zamożności zachodu Europy oraz pauperyzację krajów Europy Wschodniej.

Jak widać, okres w którym wystąpiło małe zlodowacenie **był obfity w procesy, które znacząco wpłynęły i zmieniły stosunki społeczne, polityczne, gospodarcze europejskich organizmów państwowych**. Rzeczpospolita Obojga Narodów ucierpiała wówczas **na wielu płaszczyznach**. Z pewnością została osłabiona tkanka społeczna, a czynniki państwowotwórcze uległy erozji. W konsekwencji, stała się łatwym łupem dla sąsiadów, którzy widząc jej słabość nie wahali się dokonać rozbioru. **Czy jednak przyczyn należy szukać przede wszystkim w zmianach klimatycznych? Z pewnością miały one znaczenie przyczyniając się w pewnym zakresie do najpierw dekompozycji a następnie ukształtowania się nowych stosunków społecznych, politycznych i gospodarczych w Europie**. Były też jednym z kluczowych czynników wpływających na rozpoczęcie przez Szwecję szeregu wojen napastniczych. W kontekście RON można jednakże wskazać **szereg innych zjawisk**, które bezpośrednio stały u podstaw upadku państwa. Moim

zdaniem była to przede wszystkim słabość instytucjonalna państwa powodująca i wspierająca olbrzymie wzmocnienie znaczenia arystokracji, kosztem osłabienia władzy królewskiej, drobnej szlachty, chłopstwa i mieszczaństwa. **W konsekwencji nastąpił transfer kapitału w kierunku tej grupy społecznej**, powodując zubożenie innych warstw, a następnie potęgujące się napięcia społeczne. Państwo nie było w stanie bronić swoich granic w obliczu agresywnych działań sąsiadów z północy, wschodu i południowego wschodu. Dodatkowo RON targana była wojnami domowymi na terenie Ukrainy i Podola. Feudalne stosunki społeczne uniemożliwiły modernizację struktury gospodarczej kraju, opierając rozwój gospodarczy na nieefektywnej produkcji rolnej o niskiej wartości dodanej. Skutkowało to m.in. **bardzo wolną transformacją gospodarki od niskowydajnej agrarnej do rzemieślniczo-przemysłowej**, co z kolei można było zaobserwować w przypadku krajów Europy Zachodniej. **Niewydolne państwo rządzone de facto przez oligarchów-magnatów** nie było w stanie powstrzymać naporu sąsiadów, bezsilnie poddając się kolejnym podziałom.

dr Sławomir Listkiewicz

[1]<http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C28704%2Cbadanie-zmiana-klimatu-nie-spowodowala-kleski-gospodarczej-w-dawnej-polsce>

[2] Długookresowe przemiany krajobrazu Polski w wyniku zmian klimatu i użytkowania ziemi;https://www.researchgate.net/profile/Rajmund_Przybylak/publication/287609059_Zmiany_klimatu_Polski_w_ostatnich_stuleciach/links/56e28bde08ae03f0279060c3/Zmiany-klimatu-Polski-w-ostatnich-stuleciach.pdf

[3] Urszula Augustyniak, Historia Polski 1572–1795, Warszawa 2008 r., str. 214

[4] Bogucka M., Miasto i mieszczanin w społeczeństwie Polski nowożytnej (XVI-XVIII w.), Warszawa 2009 r.